

Ivo Žajdela, novinar in publicist

Tekst: Biserka Karneža Cerjak Foto: Primož Lavre in osebni arhiv Iva Žajdele
biserka.karneza.cerjak@reporter.si

Huda jama je dogodek svetovnih razsežnosti

Za novinarja in publicista Iva Žajdela so se vrata rudnika v Hudi jami odprla že leta 1990. Takrat sta padli prvi leseni pregradi, a poti ni bilo mogoče nadaljevati, saj je bil za njima postavljen opečnat zid, prekrit z belim ometom. Trije vidni križi, ki so jih razkrile rudarske luči, so bili znak grozljive zgodbe, ki jo je širši slovenski javnosti prvič predstavil prav Ivo Žajdela.

■ **O medvojnih in povojnih pobojih ste začeli pisati že kot mlad novinar konec osemdesetih let. Ali je odločitev za to problematiko, s katero se aktivno ukvarjate že več kot dvajset let, povezana z vašo družino?**

Ne, to je povezano le z mojim študijem zgodovine in geografije na mariborski pedagoški fakulteti in komunističnim režimom, v katerem smo takrat živeli. Lahko rečem, da sem imel tako kot večina ljudi v tistem času »oprano« glavo. Prostor je bil poln ideološke propagande in izjemno zaprt. Kako zelo, lahko povem že s podatkom, da med študijem sploh nisem bil seznanjen z informacijami o medvojni revoluciji in o izjemno nasilnem prevzemanju oblasti. Nekateri znaki, zaradi katerih sem postal radoveden, so se začeli kazati šele v absolventskem času. V Nedeljskem dnevniku sem prebiral članke Jožeta Javorška, v katerih je pisal kritično o Edvardu Kocbeku, pa Pirjvcu in takrat ustanovljeni Novi reviji. Prav zato sem vzela v knjižnici s police to »famosno« Novo revijo, da pogledam, kakšen je v resnici ta »bavbav,« o katerem je pisal Javoršek. Ko sem v njej prebiral članek Tarasa Kermaunerja, za katerega vemo, da je pisal precej hermetično, sem v njem naletel na sintagmo »poboji v Kočevskem rogu«. Nanjo sem se odzval povsem osupel, saj nisem vedel, kaj sploh pomeni. Vedeti je treba, da sem takrat živel v okolju, v Prlekiji, vzhodni Štajerski, kjer dolgo nisem mogel od nikogar izvedeti, kaj te besede pomenijo.

■ **Toda ravno na območju vzhodne Štajerske, v Kidričevem, je bilo po vojni drugo največje povojno taborišče v Sloveniji, o njem pa je zgodovinar dr. Milko Mikola zbral in objavil številne dokumente. Kako je mogoče, da sta bili glavni taborišči, tako Kidričevo kot Teharje, v bližini večjih krajev, kljub temu pa ljudje vse do konca osemdesetih let sploh niso vedeli zanju? Zdi se skoraj neverjetno, da je bila zapoved molka tako učinkovita.**

To je pravzaprav zelo enostavno. Čeprav si mislimo, da vemo zelo veliko, v resnici vemo zelo malo, dejansko le tisto, kar lahko neposredno vidimo, slišimo in preberemo. Tako je tudi danes kljub vsej poplavi informacij. V totalitarnem sistemu je bilo toliko slabše, saj so bile informacije hermetično zaprte, sistem je temeljil na strahu. S strahom so lahko resnico o nekaterih dogodkih dolgo zelo učinkovito zadrževali pri vseh tistih, ki so vedeli zanjo, mlajše generacije pa z njo sploh niso mogle izvedeti, saj so starejše generacije molčale zaradi strahu. Seveda so tudi izjeme, zlasti so to široka območja na Dolenjskem in drugje, kjer so ljudje vedeli za pobite sorodnike. V mojem primeru je bilo drugače, saj v Pr-

lekiji razmere niso bile take kot na Dolenjskem, kjer je bil prisoten velik ideološki pritisk. Seveda danes vem, da se je tudi v mojih krajih med vojno marsikaj dogajalo, toda vendarle poboji svojcev niso bili množični.

■ **Kako ste začeli dopolnjevati informacije o pobojih v Kočevskem rogu, o katerem je bila slovenska javnost obširneje seznanjena šele konec osemdesetih let, četudi je Edvard Kocbek o povojnih pobojih prvič spregovoril že leta 1975 za zamejsko revijo Zaliv, ki jo je takrat urejal tržaški pisatelj Boris Pahor?**

Šele po velikem trudu, spraševanju, trajalo je skoraj leto, mi je nekdo posodil knjižico *V Rogu ležimo pobiti*. Ko sem jo prebral, sem razmišljal o tem, da je večina tega, kar je v tej knjižici napisano, res, ampak da je pretirano. Danes seveda ne mislim tako, toda takrat, kot rečeno, sem imel »oprano« glavo in temu primerno sem se odzval na pisanje. To je bilo nekaj popolnoma drugega, novega, skrajno pretresljivega. Kar precej časa je trajalo, da mi je nekdo povedal, da se to ni dogajalo le v Rogu, temveč tudi na Štajerskem, na območju Maribora, v Tezenskem gozdu. Tako sem prišel v stik z nekim domačinom, ki mi je dejal, da je bil mobiliziran maja leta 1945, torej po koncu vojne, v KNOJ, in da je bil stražar na tovarnjaku, s katerim so vozili hrvaške ujetnike iz Maribora v Tezenski gozd. Ob neki priložnosti se je približal kraju pobojev, kjer sicer ne bi smel biti, in takrat je pred seboj zagledal enega izmed svojih nadrejenih oficirjev. Ta ga je osorno pogledal in vprašal, kaj išče tam, saj bi moral biti drugje. Tako mu je uspelo videti skladovnice uniform, slišal je tudi streljanje. Povedal mi je, da je v trenutku vedel, zakaj gre. Prizor z oficirjem ga je tako prestrašil, da so mu v kratkem času posiveli lasje.

■ **Kakšni pa so bili vaši občutki, ko ste v družbi režiserja Filipa Robarja Dorina, fotografa Boruta Krajncina in publicista Romana**

Že leta 1990 sem prvič slišal, da so v Hudi jami pobili Rupnikov udarni bataljon, torej najbolj elitno domobransko enoto.

biografija

Ivo Žajdela je bil rojen 16. aprila 1960 v Svetem Juriju ob Ščavnici, kjer je tudi odrasčal. Po končani vojaški gimnaziji je leta 1979 odšel na Vojno akademijo v Beograd, vendar je izstopil. Študij je nadaljeval na Pedagoški akademiji v Mariboru, smer geografija in zgodovina, ter ga končal leta 1983. Najprej se je zaposlil kot knjižničar v Ljutomeru, po preselitvi v Ljubljano leta 1987 je začel delati v knjižnici Otona Župančiča. Junija 1990 se je zaposlil pri tedanjem časopisu *Demokracija*, leto kasneje je začel izdajati časopis *Novo jutro*, ki je bil specializiran za razkrivanje zamolčane zgodovine. Pri časniku *Slovenec* je bil zaposlen kot novinar od leta 1992 do 1996. Vse do leta 2004 je ostal brez ustrezne zaposlitve, predvsem zaradi angažiranja pri razkrivanju polpretekle zgodovine, takrat je aktivno sodeloval s tednikom *Demokracija*. Maja 2004 se je kot novinar zaposlil pri časopisu *Družina*, poleg tega je za sektor za popravilo krivic in narodno spravo pri ministrstvu za delo že pripravil bazo člankov iz slovenskih tiskanih medijev o slovenski polpretekli zgodovini s poudarkom na zločinih komunizma. Poleg novinarskega dela se ukvarja s publicistično dejavnostjo. Doslej je izdal več del, med njimi *Kočevski rog, Komunistični zločini na Slovenskem (I. in II. del)*, *Leta velikih prevar* in *Zasuta usta*.

Leljaka že leta 1990 obiskali Hudo jamo ter o njej prvi med novinarji seznanili širšo slovensko javnost?

Lahko bi rekel, da v sebi nisem imel strahu tako kot starejše generacije, ki se jim je strah zalezal v kosti, zato se mi je bilo lažje ukvarjati s temi vprašanji. Režiser Filip Robar Dorin je takrat snemal film o povojnih pobojih, ki ga je kasneje naslovil *Rognol* ali *Za resnični konec vojne*. Takrat smo se oglasili pri predsedniku občine Laško, ki nam je potem, ko je posredoval na upravi Rudnika Laško, omogočil odpiranje rudnika Barbarin rov. Vrata rudnika so se takrat prvič odprla, v rudnik pa nas je vodil eden od rudniških delavcev. Prišli smo do dveh lesenih pregrad, ki jih je moral rudniški delavec odbiti s krampom, da smo se lahko splazili skozi. Na koncu smo prišli do ometanega zidu, na katerem smo z lučko videli izpraskane dva ali tri križe. Čeprav si je Robar želel, da bi prebili tudi ta zid, so mu z rudnika sporočili, da bi bilo to zelo težko.

■ **Da so rov znova odprli, je moralo miniti kar osemnajst let.**

A velja ob tem poudariti, da je moralo miniti kar osemnajst let demokracije, ne pa kakšnega totalitarnega režima. V tej Sloveniji nas je polpretekla zgodovina, vključno s povojnimi poboji, zelo malo zanimala. Danes imamo sicer zelo veliko objavljenega, veliko člankov, knjig, ko pa pogledamo zgodovinarje, njihovih raziskav ni.

■ **Obisk takega kraja, zaznamovanega s povojnimi poboji, je bil v tako prelomnem letu, kot je bil čas prvih demokratičnih volitev in plebiscitarne odločitve, verjetno še vedno precej tvegano početje?**

Raznih tveganj, ki so bila nekoč zelo prisotna, se nisem zavedal. Zagotovo pa je, da smo tudi v tem prelomnem času še vedno živeli v udbovskem sistemu, ki je spremljal dogajanje okoli nas. Lahko si preživel le tako, da si bil tiho in si se uklonil režimu. Tako je bilo prav do konca, do leta 1990. Udba je po inerciji delovala še po demokratičnih volitvah spomladi 1990. Tako sploh ni čudno, da sem udbovsko prisotnost in njeno vsemogočnost, zanimivo, okusil šele konec osemdesetih let, ko se je že zdelo, da tega sploh ni več.

■ **Na kakšen način? Ali so vas zaslišali ali morda celo želeli vplesti v svoje mreže?**

Ne, niso me zaslišali niti vpletili, tudi videl jih nisem, vendar sem jih zelo čutil okoli sebe.

■ **Ali je to povezano z odkritjem Hude jame?**

Ne, to se je zgodilo že nekaj let prej, sredi osemdesetih let, ko sem še živel v Ljutomeru. Že takrat smo poskušali premakniti stvari, odpreti prostor, kar je bilo mogoče le z ustanovami, kot je bila denimo mladinska organizacija. To so bili začetki slovenske pomladi. Kasneje, ko sem se leta 1987 preselil v Ljubljano, sem začel s pomočjo prijateljev, predvsem Sama Resnika, objavljati sicer bolj skromne članke v študentskih časopisih, mariborski Katedri in ljubljanski Tribuni. Tako sem načel nekatere teme, kot denimo vprašanje škofa Rožmana, Cirila Žebota in druga. Prišel sem v stik s Petrom Kovačičem Peršinom, ki je urejeval *Revijo 2000*. Spomladi leta 1988 me je vprašal, ali bi šel z njim in pokojnim publicistom Mladenom Švarcem v Gorico na italijanski strani, kjer bom lahko spoznal nekatere ljudi. Usta-

vili smo se tudi pri nekdanjem domobrancu Vinku Levstiku, ki je imel v Gorici svoj hotel. Levstik me je prosil, če lahko z mano vzpostavi stike in če se lahko srečujeva. Na to sem pristal, kajti bil je pravzaprav prvi domobranec, s katerim sem se srečal. Domneval sem, da bom od njega izvedel vsaj nekaj resnice o medvojnem in povojnem dogajanju.

■ **Kako danes ocenjujete njegovo vlogo? Vinku Levstiku so namreč velikokrat očitali, da naj bi bil dvojni agent, da je delal tako za domobransko kot partizansko stran.**

Če kaj vem, zatrdno vem to, da Levstik ni bil dvojni agent, čeprav se je res o njegovih dvojni vlogi veliko govorilo. O tem so govorili ljudje, ki ga niso poznali, jaz pa, ki sem ga v naslednjih letih zelo dobro spoznal, sem lahko ugotovil, da je bil svojevrsten človek. Že med vojno je kot mlad fant rad veliko tvegaval, zato so ga v povojni publicistiki označili kot črnorokca, ki je pobijal ljudi ...

■ **Upravičeno ali ne?**

Veste, to je medvojni zgodba o revoluciji, revolucionarnem nasilju in obram-

bi pred tem nasiljem. Če jo bova zdaj načela, bova morala o njej govoriti zelo dolgo, zato bi raje poudaril svoja srečevanja z Levstikom, in to v času, ko je bil še vedno prisoten popoln udbovski režim. Lahko rečem, da se je demokratizacija res začela, slutilo se je odpiranje, toda nihče ni vedel, kdaj se bo dokončno odprlo, kdaj bo konec z Udbo in režimom. Tega nismo vedeli do zadnjega trenutka. Takrat sem bil vklju-

Kadar hočeš priti do nekega udbovskega dosjeja, ga je nemogoče dobiti, ker ti bodo povedali, da morajo varovati osebe, ki v njem nastopajo. Lahko prideš le do lastnega dosjeja.

čen tudi v Združenje ob lipi sprave, precej sem pisal in objavljaj, pa tudi sodeloval pri nekaterih političnih demokratizacijskih dogodkih. To je bil čas, ko sem slutil prisotnost Udbe, nisem pa videl kakšnega udbovca in se z njim soočil iz oči v oči.

■ **Kako ste slutili vseprisotnost Udbe?**

Eno je tisto, kar sem vedel takrat, drugo pa to, kar vem danes. Kasneje sem prišel do udbovskega dosjeja in sem lahko prebral, kaj so pisali oziroma kako so me spremljali. To je prav dosje Vinka Levstika. Imel sem srečo, saj je vprašanje udbovskih dosjejev pri nas še danes velik tabu. Tako vemo sicer nekaj o tem režimu in o njegovih nosilcih, malo pa vemo, kako je funkcioniral ta totalitarni režim.

■ **Zato se sploh ne moremo dovolj zavedati, kakšne posledice ima vse to za današnji čas.**

Gotovo. Problem vidim v tem, da so arhivi zaprti. Ni namreč res, da so odprti, saj so zavezani varstvu osebnih podatkov. Kadar hočeš priti do nekega udbovskega dosjeja, ga je nemogoče dobiti, ker ti bodo povedali, da morajo varovati osebe, ki v njem nastopajo. Lahko prideš le do lastnega dosjeja.

■ **Vi ste prišli do informacij o tem, kaj vse se je zbiralo o vas, z dosjajem Vinka Levstika.**

Tako je, vendar tudi to ni bila enostavna pot. Vinko Levstik si je več let prizadeval, da bi prišel do svojega udbovskega dosjeja, a so se v Arhivu Slovenije vztrajno izgovarjali najprej na to, da ga sploh nimajo, potem pa so mu leta 2002 le sporočili, da si ga lahko pride pogledat. Povabil me je s seboj, in ko sva prišla v prostor arhiva, je gospa, ki je skrbela zanj, pred naju postavila visoko kartonsko škatlo. Ko je papirje zložil iz škatle, se je izkazalo, da gre za 2.500 strani. Kasneje, ko je imel ta arhiv, mi je pošiljal kopije, zato imam okoli desetino njegovega dosjeja. Iz tega arhiva sem lahko potem videl, kako je Udba spremljala njega in mene, ko sem hodil v Gorico.

■ **Kako?**

Najprej je bilo opisano načrtovanje, kako mu bodo namestili prisluškovalne naprave, seveda zaradi mojega obiskovanja. Opisali so celo to, kakšne težave so imeli, ko so morali naprave namestiti. V naslednjih tednih so dobesedno zapisali, kaj vse sva se pogovarjala v tistem prostoru. V svojem hotelu je imel več udbovskih sodelavcev, ki so redno pošiljali obvestila na drugo stran, v Novo

Gorico, kjer je bil zaposlen Danilo Zorn in je delal zapisnike.

■ **Vse to zelo spominja na tajno službo Stasi v nekdanji Vzhodni Nemčiji.**

Absolutno, kljub temu pa danes o tem udbovskem času nič ne vemo, ker ne vemo, kaj vse piše v dosjejih. Gre za podatke, s katerimi bi posamezno osebo čim bolj očrnili, od njenih osebnih lastnosti, obnašanja do sodelavcev, njenih pogledov na družbo okoli sebe ... Zanimale so jih predvsem negativne stvari. Veliko je podatkov »rekla kazala«. Prav zato nekateri zgodovinarji zagovarjajo to, da udbovski dosjeji nikoli ne smejo priti v javnost ravno zaradi teh osebnih podatkov.

■ **Pa se strinjate s tem? Kakšno je vaše mnenje?**

Odperti morajo biti za znanstveno proučevanje in novinarsko delo.

■ **Kakšne pa bi bile posledice za slovensko družbo, če bi se ti arhivi povsem odprli za javnost?**

Ta družba bi se sesula tako, kot se je to zgodilo v Vzhodni Nemčiji po združitvi. Seveda so se tam arhivi z dosjeji zares odprli, kar se pri nas ni zgodilo. Če bi se to zgodilo, bi bilo konec marsikatero igre.

■ **Pa je sploh prav, če udbovske arhive primerjamo z arhivi Stasija?**

Gotovo, saj je šlo povsod za boljševistični, komunistični sistem, ta pa je imel zelo sorodne načine delovanja. Iz države v državo so se spremenile le kakšne malenkosti, drugače je bil to sistem, ki se je začel v Sovjetski zvezi pred drugo sve-

tovnno vojno in se je prenesel v vse socialistične države po svetu.

■ **Prav zaradi nenehnega prikrivanja informacij je naš odnos do polpretekle zgodovine drugačen kot v drugih državah, kar se kaže v našem odnosu do povojnih pobojev. Zakaj še vedno živimo, kot je dejal Justin Stanovnik, v senci nedokončane preteklosti?**

Vse je v zgodovini prve polovice dvajsetega stoletja in okupaciji dežele, ki je omogočila ozki, ideološki skupini, kot so bili komunisti, da je začela svoj pohod na oblast z revolucijo. Medvojna slovenska revolucija je bila specifična, nekaj izjemnega, če lahko uporabim to besedo. Iz preprostega razloga, ker so jo vodili izjemni ljudje, kot so bili Edvard Kardelj, Boris Kidrič in še več drugih, predvsem Kardelj.

Ivo Žajdela z Viktorjem Blažičem pri grobišču Pod Krenom v Kočevskem rogu; desno znameniti telegrafski drog 122, ki je bil v komunističnem režimu za obiskovalce Roga znamenje, kje je grobišče; slikano 31. 10. 1989.

Ivo Žajdela med snemanjem dokumentarca o povojnih pomorih režiserja Filipa Robarja Dorina z naslovom Rognrol. Grobišče na Pohorju nad Hočami, ki ga je Zdenko Zavavlav opisal v svojih spominih. Od leve Ivo Žajdela, Zdenko Zavavlav, Filip Robar Dorin; zadržaj Darka Zvonar in Roman Leljak; 1991.

Ivo Žajdela na prvem obisku pri političnih emigrantih v Kanadi; september 1991. Slikano pri Florijanu Slaku v kraju Thorold (Ontario). Od leve: Vili Zadnikar, Ivo Žajdela, Filip Orel (Lampič), Florijan Slak, Milan Zajec (rešenec iz brezna v Kočevskem rogu); september 1991.

Ivo Žajdela z nekdanjim domobrancem in oficirjem komunistične teroristične vojske Ozne. Od leve: Vinko Levstik (domobranec), Ivo Žajdela, Zdenko Zavavlav (leta 1945 oficir Ozne v Mariboru); 2. 8. 1997.

Ivo Žajdela na drugem obisku v Kanadi leta 1996. Na sliki z rešencema iz brezna v Kočevskem rogu. Slikano na domačiji Franceta Kozine v Niagara Falls. Od leve: France Dejak, Ivo Žajdela, France Kozina; 9. 9. 1996.

■ **V čem vidite izjemnost Edvarda Kardelja? V njegovi izjemni pokvarjenosti, saj je dejal, da je treba pospešiti »čiščenje«?**

Gotovo je bil predvsem izjemen intelektualca, saj je znal izpeljati komunistično revolucijo tako temeljito. Dvajset let po demokratizaciji še vedno nimamo objavljenih njegovih zbranih del. Če bi jih imeli, bi o naši preteklosti vedeli marsikaj bolje, kot vemo danes.

■ **Toda potem bi vedeli tudi to, da je veliko svojih idej le prepisal, zlasti takrat, ko se je podpisoval s psevdonimom Sperans.**

Dobro, to so razne podrobnosti, bolj pomembno se mi zdi to, da je pohod na oblast, revolucijo izpeljal izjemno dodelano, agresivno, posledično tudi nasilno kot nikjer drugje. Zamislite si, samo med drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji ubitih 90.000 ljudi, zaradi česar v primerjavi z drugimi narodi, seveda je treba upoštevati razmerja, zelo izstopamo.

■ **Vendar so v to številko vključene tudi žrtve iz leta 1946.**

Tudi. Namen je bil, da se zajame čim več žrtev komunistične revolucije. V tako intenzivnih časih, kot je vojna, še posebno če je združena z revolucijo, je zelo težko razločevati čas med vojno in po njej. Formalno se je vojna končala 8. maja 1945, toda s še bolj groznim nasiljem; po številu pobitih v kratkem času, se je ta vojna ob koncu le še pospešila.

■ **Koliko je v tej številki žrtev, ki jih je pobil okupator?**

Ko sem navedel to številko, sem jo navedel le za izhodišče, saj sem hotel poudariti drugo številko. Kar 70.000 ubitih gre na račun komunistične revolucije; v to številko je všteta večina talcev, ki so bile žrtve povračilnih ukrepov za nepremišljene teroristične akcije, umrli v taboriščih, padli na vseh straneh. Na strani partizanov je padlo 28.000 borcev, kar je strahotna številka, prav tako mogoča zaradi številnih nepremišljenih akcij. Enako velja za kar 4.000 civilistov, ki so bili žrtve komunističnega nasilja. Vse te številke povedo, kako strahoviti so bili vsi ti dogodki med vojno. Velika večina jih je padla prav zaradi pohoda komunistov na oblast.

■ **Ob navedbah izjemno velikih števil se ne zavedamo, da vsaka posamezna številka pomeni usodo posameznika, v nekaj številkah več je zajeta tragedija posamezne družine, v desetini usoda vse vasi ...**

Res je, kadar imamo opravka s temi številkami, bi se morali zavedati, da se v njih skriva nešteto hudih zgodb posameznikov, družin. Prav zato sem se že zelo zgodaj usmeril v začetno obdobje vojne in komunistične revolucije, v leti 1941 in 1942. Še preden se je začel upor proti nasilju revolucije, so komunisti (partizani, VOS) pobili že na stotine civilistov. Med njimi so bile celotne družine. Pred leti sem prišel do številke 28 pobitih družin samo do konca leta 1942. Pobitih »nepopolnih« družin je bilo v istem letu kar 45. To so strahotne številke za zgolj eno leto, v katerem so ubili tudi 16 duhovnikov, pa župane, politične nasprotnike ... Ti poboji so imeli dvojni namen; najprej odstranjevanje nasprotnikov, praznjenje terena, ki so ga lahko nato s prevzemom oblasti lažje zasedli, predvsem pa povzročanje strahu. Prav strah je tisti, ki totalitaristom omogoča lažje vladanje. Tega strahu je bilo pri nas neizmerno veliko. Človeka hitro zastrašiš. To so v celotni zgodovini človeštva zelo izkoriščali vsi totalitarni sistemi. Recimo, če so med drugo svetovno vojno ubili v vasi le enega samega človeka, so s tem zastrašili veliko širše območje. Ta strah ni učinkoval le za nekaj tednov, temveč več desetletij. Po vojni so ga vzdrževali še naprej z za-

piranjem ljudi. Tako je bilo okoli 30.000 političnih zapornikov in kar polovica duhovnikov, pa montirani procesi, zaplembe premoženja ... Poklicni revolucionarji, kot sta bila Kardelj in Kidrič, ki so se v tridesetih letih šolali v Sovjetski zvezi, so dobro vedeli, kako morajo ravnati.

■ **Koliko je bilo usmrčenih Slovencev v vojnih pobojih?**

V minulih letih smo govorili še o 12.000 pobitih Slovencih, toda po zadnjem popisu žrtev Inštituta za novejšo zgodovino smo že presegli 15.000 pobitih. Poleg teh je bilo v Sloveniji pomorjenih več deset ti-

soč pripadnikov drugih narodov, največ Hrvatov, pa tudi Srbov in Črnogorcev.

■ **Poleg posebne izvedbe komunistične revolucije med svetovno vojno, ki je dobila neverjetne razsežnosti, Slovenija zagotovo izstopa tudi po načinu izvedbe množičnih pobojev. Ali se je še kje zgodilo, da bi žrtve pomorili v opuščenih rudnikih brez možnosti izhoda?**

Tako kot se verjetno ni nikjer na svetu zgodilo, da bi bilo v enem samem mesecu pobitih tako veliko ljudi, je tudi poboj v Hudi jami, kjer so za grobišče uporabili kar zapuščen rudnik, v njem pa še navpične jaške, zagotovo izjemen. Tega

ni nikjer na svetu. Huda jama je dogodek svetovnih razsežnosti.

■ Kdaj ste izvedeli zanjo?

Za Hudo jamo se je ves čas vedelo le v lokalnem okolju, tako kot za večino grobišč povojnih pobojev po drugi svetovni vojni. Domačini v vasi Huda Jama, po kateri radi poimenujemo rudnik Barbara, so vedeli zanjo, zlasti zato, ker so moški delali v tem rudniku. Pred dvema letoma, ko se je odprlo to grobišče, sem se po naključju ustavil v tej vasi pri neki hiši. Ko sem hotel slikati, me je gospa, katere mož je delal v rudniku, povabila v hišo. Povedala mi je, da so morali rudarji po vojni zabetonirati spodnji rov, ker se je tja stekala sokrvice in niso mogli hoditi mimo.

■ V Hudi Jami je bilo najdeno veliko število ohranjenih lasnih kit. Ker so bile vse izjemno močne, gosto pletene, lahko sodimo, da v jami niso bile starejše, temveč mlajše ženske, šele najstnice. Ali se po dveh letih, kolikor je minilo od prvega izkopa v Hudi jami, že ve, da so bile žrtve predvsem Slovenci in Slovenke, ki so jih tja pripeljali iz teharskega taborišča?

Veliko je bilo pričevanj, da so v nekaterih večjih grobiščih žrtve mešali med seboj, tako v Kočevskem rogu kot v Mostecu pri Brežicah, in zdi se, da tudi v Hudi jami. Ko so pred dvema letoma odprli rudnik, je do mene prišlo pričevanje šoferja Jakoba Ugovška pred Pučnikovo preiskovalno

Vinko Levstik je imel v svojem hotelu v Gorici več udbovskih sodelavcev, ki so redno pošiljali obvestila na drugo stran meje v Novo Gorico.

komisijo iz leta 1994. Bil sem na tem pričevanju, in ker je bil Ugovšek le šofer tovornjaka, ne pa kakšen oznovec ali knojevec, nanj nismo bili tako pozorni.

■ Danes se vam zdi drugače?

Ko sem pred dvema letoma znova bral to pričevanje, sem spoznal, da gre za ključne podatke, in sicer da je Ugovšek vozil v Hudo jamo iz teharskega taborišča in da je vozil domobrance. Poleg tega je povedal, da je prevoz trajal od treh dni do enega tedna in da je v eni noči vozilo pet tovornjakov, ki so opravili določeno število voženj. To so pomembni

podatki. Seveda je najbolj pomemben ta, da so, kot je pripovedoval, ves čas vozili domobrance. Verjetno pa so v Hudi jami pobijali tudi Hrvate, saj naj bi bil na železniški progi pri Rečici zaustavljen vlak. Kdo so vse te ženske, se ne ve, verjetno so bile tudi s Teharij. Prav gotovo pa je, da so tam pobijali domobrance. Že leta 1990 sem prvič slišal, da so v Hudi jami pobili Rupnikov udarni bataljon, najbolj elitno domobrantsko enoto.

■ Podobno se je zgodilo tudi v primeru poboja poljskih oficirjev in izobražencev v Katinu, o katerem je bil posnet film. V Sloveniji še vedno čakamo na ustrezno filmsko predstavitev naše polpretekle zgodovine, a je, kot kaže, ne bomo dočakali.

Še manj je literature. Vsaj pri dokumentarnih filmih je nekoliko boljše, imamo pa tudi film, o katerem danes malo vemo. Njegov naslov je *Christophoros* in je bil posnet še pred koncem komunističnega režima, leta 1985; to je film režiserja Andreja Mlakarja. Ta film govori o domobrancih in partizanih, o povojnem skrivanju in krivdi. Med drugim prikazuje tudi poboj manjše skupine domobrancev v dolini, kjer jih oznovski oficirji pokosijo s »šmajserji«.

■ Še bolj kot filmska predstavitev je sporen pietetni pokop žrtev, ki ga nismo opravili. Kot je dejala slikarka Marjetka Dolinar, ki je prav zaradi Hude jame ustvarila sliko Slovenska Guernica, pri nas žrtve še vedno ležijo na parah, saj jih nismo pokopali.

Pri Hudi jami in pri vseh drugih področjih je enako. Dvajset let smo že v demokraciji, a še vedno napačno ravnamo. Ker se s to problematiko ne spoprijemamo tako, kot bi se morali, nismo zrel narod. Recimo na Hrvaškem so že leta 1990 začelo strokovno izkopavati grobišča v Maceljški šumi pri Krapini. Podobno izkopavajo grobišča v Bosni, na Kosovu in Ruandi. Izkopavajo jih skrajno strokovno in pietetno, sistematično in po arheološki metodi. Pri nas sta znana samo dva primera, brezno Konfin, še zlasti pa Lovrenška grapa pri Škofji Loki, kjer je vodil izkopavanja arheolog Draško Josipovič. Ko se je zamenjala vlada in je bilo delo vladne komisije za povojna grobišča onemogočeno, so strokovni način izkopavanja opustili.

■ Kaj vse bi bilo treba še dopolniti pri raziskovalnem delu?

Glavni problem je v tem, da je medvojna generacija večinoma že umrla, zato viri, ki jih ni v arhivu, izginejo skupaj z njimi v grob. V zadnjih dvajsetih letih je bilo zapravljenih nešteto priložnosti, saj se jih nikoli nismo lotili zares z raziskovalnimi inštituti, ki bi se sistematično ukvarjali s terenom, ne pa le s papirji v arhivih. ■